

MULTIETNIKUS NEMZETÉPÍTÉS

G. KOVÁCS LÁSZLÓ*

Egy cseh filozófus emlékezete és időszerűsége

A Magyarországon csak nagyon szűk körben ismert Emanuel Rádl (1873. december 22., Pyšely [Közép-Csehország] – 1942. május 12., Prága) neve szülőföldjén sem bukkan fel, hangzik el különösebben gyakran, munkássága pedig napjainkig sem kapta meg azt az elismerést, amely vitathatatlanul jár(na) neki. Igaz, fél évszázaddal a halála után odaítélték neki az egyik legrangosabb cseh kitüntetést, a hajdani államalapítóról és államfőről, Tomáš Garrigue Masarykról elnevezett érdemrendet – azoknak adományozzák, akik kivételesen sokat tettek a demokrácia fejlődéséért, a humánus eszmék és az emberi jogok érvényre juttatásáért –, de alakja, műve körül így is félhomály terjeng. Pedig Rádl azok közé tartozik, akiknek évtizedek távolából is van időszerű, megszívlelendő mondanivalója.

Élettörténete, pályafutása nem volt regényes, különösebben izgalmas, viszont rendkívüli történelmi fordulatokat, sorsfordító eseményeket élt meg. A neki jutott időt javarészt az Osztrák–Magyar Monarchia kezdetben békésnek tűnő, majd egyre inkább válságokkal terhelt világában élte le, s tudósként már ekkor nevet szerzett. A közéletben is jelen lévő, a szellemi élet kiválóságai közé tartozó gondolkodó és tollforgató azonban az első Csehszlovák Köztársaság időszakában vált belőle.

Rádl egy kiskereskedő népes családjának jövevényeként látta meg a napvilágot; eszmélésének, szellemi fejlődésének első jelentős mozzanata az volt, hogy anyja óhajának engedve novicius lett az Ágoston-rendben. Az ifjú azonban kiábrándult a katolicizmusból, és két év után búcsút mondott a társaknak és a kolostoroknak. (Később a protestantizmus hívévé vált, és meggyőződése mellett mindvégig kitartott.) Biológiát tanult a Károly Egyetemen, s oklevelének birtokában gimnáziumi tanár lett Pilsenben (Plzeň), Pardubicében és Prágában. Tudományos ambíciói voltak, s mivel sem a tehetség, sem a kitartás nem hiányzott belőle, 1904-ben a Károly Egyetemen habilitált: az állatok érzékszerveinek fiziológiája és a természettudományok története volt a szakterülete. 1919-ben a patinás egyetem professzora lett: a tudománytörténet mellett természetfilozófiát oktatott. Figyelmét ekkor már egyre inkább a filozófia kötötte le – továbbá a közélet, melyet nemcsak figyelemmel kísért, hanem számos

* A szerző történész, E-mail: gkovacsaszlo@hotmail.com

aspektusához hozzá is szolt: a demokrácia és a nemzetiségi kérdés éppúgy foglalkoztatta, mint az iskolaügy, az egyház és az állam viszonya, a nők helyzete vagy az alkoholizmus; s ha szükségesnek látta, az okkultizmus bizarr téveszméi ellen is szót emelt. Bölcselői tekintélyét jól mutatja, hogy éveken át a filozófusok egyesületének elnöke volt, s amikor 1934-ben Prágában rendezték meg a filozófusok nyolcadik nemzetközi kongresszusát, a rendezvényen ő elnökölt. Érdeklődése messze túlterjedt hazája határain: 1922-ben világ körüli útra ment, hogy személyesen tapasztalja meg, mit jelent a Kelet és a Nyugat fogalma, s a nemzetközi élet eseményei egyébként is erősen foglalkoztatták. (Hitler 1933. évi hatalomra jutása után önálló publikációban hívta fel a figyelmet a náciizmus veszélyeire.) Fáradhatatlan ténykedésének 1935-ben súlyos betegség vetett véget: ezt követően is írt még, de a politikai életben már nem vehetett részt. A kórtól gyötörtén érte meg hazája német megszállását, a Cseh–Morva Protektorátus tragikus időszakát. Az ekkora már elnémult Rádl nem érdekelt az ellenséges eszmék képviselőit általában könyörtelenül üldöző németeket, a filozófusnak pedig bizonyos értelemben szerencséje is volt: 1942. május 12-én, tizenöt nappal a Reinhard Heydrich elleni merénylet előtt elhunyt, s már nem szerezhette tudomást az Angliából hazaküldött cseh katonák vakmerő tettét, illetve a helyettes birodalmi protektor halálát követő iszonyatos terrorhullámról.

Rádl tehát olyan tudós volt, akiben a tudásvágy, a megismerés, az elmélyült gondolkodás és a megértés igénye a felvilágosítás és befolyásolás szándékával kapcsolódott össze. Masaryk követőjeként azt vallotta, hogy a politikából nem hiányozhat az erkölcsi dimenzió, s a materiális és gyakorlati szempontokon túl az eszmét és az emberiséget is óhatatlanul szem előtt kell tartani. Eleven szellem, józan fő, kritikai szemlélet, szilárd alapokon nyugvó meggyőződés, a dogmatizmus elutasítása: gondolkodói habitusának fő vonásai igencsak rokonszenvesek.

Ami gondolatvilágát illeti, okkal sorolják a vitalista filozófusok közé: talán biológus volta is szerepet játszott abban, hogy Henri Bergsonnal és követőivel került szellemi rokonságba. A társadalmi kérdések tekintetében Rádl a demokrácia rendíthetetlen híve volt, aki az egyének és közösségek szabadságát és a társadalmi igazságosságot is nélkülözhetetlennek tartotta ahhoz, hogy egy nemzet a felemelkedés, a boldogulás útján járhasson. A „nemzet” szóval pedig Rádl gondolatvilágának egyik meghatározó eleméhez jutottunk: a kor uralkodó felfogásával és a Csehszlovákiában érvényre juttatott állameszmével szemben a nemzetet politikai közösségként képzeli el, ahol az állampolgárság, a mindenkire kiterjedő alkotmány és törvények jelentik a nemzet kötőanyagát, nem az etnikai és „faji” hovatartozás. Talán hozzá sem kellene tennünk, hogy Rádl hajthatatlanul szemben állt mindenfajta nacionalizmussal, faji rögeszmével, vélt felsőbbrendűséggel. Messzemenően elhibáztak, kontraproduktívnak tartotta az egységes „csehszlovák nemzet”, a „csehszlovák (állam)nyelv” koncepcióját, és újra s újra – szinte megrögzötten – a németek és magyarok egyenjogúsítása mellett emelt szót. Adott esetben Masarykról is bírálóan szolt a nemzetiségi, kisebbségi jogok szűkkeblű értelmezése

miatt. Úgy vélte, hogy Csehszlovákiát a fiktív csehszlovák nemzet államaként lehetetlen hosszabb távon fenntartani – és igaza lett.

Külön ki kell emelni, hogy a nemzetiségek egyenjogúsága, államalkotó szerepük elismerése mellett kardoskodó Rádl látóköréből számos cseh kortársától eltérően a magyarok sem hiányoznak, velük szemben is igazságosságot, méltányosságot követel.

Az itt közreadott szemelvények a szerző egyik legfontosabb munkájából, *A cseh–német háború* című könyvből származnak: a mű Rádl antinacionalista történelem- és nemzetszemléletének foglalata, s mindenki számára érdekes lehet, aki nem közömbös a cseh történelem, a cseh–német és a cseh–magyar viszony múltja iránt. Könyve első két fejezetében a filozófus történészhez méltó alaposággal idézi fel a középkor századait, a csehek és németek kapcsolattörténetét, s egyaránt szót ejt Cirillről és Metódról, a Csehországba bevándorolt németekről, a huszitizmusról és az 1620. évi fehérhegy-i csata után az országban kialakult helyzetről s megannyi más témáról. A további fejezetekben a demokrácia, az emberi jogok, a nemzet kérdéskörét vizsgálja, és nagy teret szentel a csehszlovákiai németek helyzetének és a kisebbségi kérdésnek.

Emanuel Rádl válogatott bibliográfiáját nem csupán a rend kedvéért tárjuk az olvasó elé: a címek is beszédesen tanúsítják a művek szerzőjének imponáló sokoldalúságát, szokatlanul széles látókörét – azt, amiről fentebb már szóltunk, hogy kora cseh szellemi életének legnagyobbjai közé tartozott:

Új megfigyelések az állatok fototropizmusáról (*Nová pozorování o fototropismu zvířat*, 1902),

A biológia fejlődésméleteinek története a 19. században (*Dějiny vývojových teorií v biologii 19. století*, 1909 – németül már 1905-ben megjelent),

Masaryk és Nietzsche (*Masaryk a Nietzsche*, 1910)

Új tanítás a központi idegrendszeréről (*Nová nauka o ústředním nervstvu*, 1912),
Romantikus tudomány (*Romantická věda*, 1918)

T. G. Masaryk, az első elnök (*T. G. Masaryk, první president*, 1919)

Masaryk modern hősideálja (*Masarykův ideál moderního hrdiny*, 1920)

Mit gondolok a spritizmusról (*Co soudím o spiritismu*, 1922),

A modern babona és az úgynevezett okkult tudományok (*Moderní pověra a tak zvané okultní vědy*, 1923)

A haladás a vallásban (*Pokrok v náboženství*, 1924)

Nyugat és Kelet. Filozófiai töprengések útközben (*Západ a Východ. Filosofické úvahy z cest*, 1925)

Modern tudomány. A lényege, módszere, eredményei (*Moderní věda. Její podstata, metody, výsledky*, 1926)

A csehek háborúja a németekkel (*Válka Čechů s Němci*, 1928)

A filozófia története I. (ókor és középkor) (*Dějiny filosofie I.* [starověk a středověk] 1932)

A filozófia története II. (újkor) (*Dějiny filosofie II.* [novověk] 1933)

A filozófia és pszichológia mai állapota (*Dnešní stav filosofie a psychologie*, 1933)

A német forradalomról (*O německé revoluci*, 1933)

A költői művek olvasásáról (*O čtení děl básnických*, 1935)

A tudomány és a hit Comeniusnál (*Věda a víra u Komenského*, 1939)

A filozófia vigasztalása (*Útěcha z filosofie*, 1946)